

Bærekraftige friluftslivsanlegg - dilemmaer, prinsipper og eksempler

Forord

Denne oppgaven er skrevet av Randi Karine Leendertse som et prosjekt for Godeidrettsanlegg.no sommeren 2023. Stor takk til Anne Lise With Vullum prosjektleder Kavelvegen kultursti og Ingve Birkeland Nasjonalparkforvalter i Ånderdalen nasjonalpark for et godt samarbeid, samt teamet i Godeidrettsanlegg.no.

Sammendrag

Reduserte naturområder, endret arealbruk, overforbruk av ressurser og utslipp av klimagasser utgjør betydelige trusler mot verdens og Norges klima, natur og samfunn. I respons til disse utfordringene har FN utviklet 17 mål for bærekraftig utvikling. Disse målene er blitt integrert i planene og strategiene til både den norske regjeringen og ulike friluftslivsorganisasjoner. Denne integreringen har særlig forankring i friluftslivets sentrale rolle i det norske samfunnet.

En fellesnevner i regjeringens og friluftslivsorganisasjonenes handlingsplaner og strategier er ønsket om å sikre inkluderende, naturvennlige og tilgjengelig friluftsliv. Oppsummert betyr dette at tilrettelegging av friluftslivet både skal fremme god psykisk og fysisk helse for alle, samtidig som tilretteleggingen skal støtte naturvennlig ferdsel av hensyn til sårbar natur.

Den utfordrende oppgaven er å finne balansen mellom sosialt og økologisk bærekraftige friluftslivsanlegg – da dette ikke alltid er forenelig. Denne artikkelen gir derfor gjennomgang av viktige forutsetninger for bærekraftig bruk og bevegelse i naturen. Deriblant beskrives definisjoner av friluftsliv og folkehelse, funksjonsnedsettelse, universell utforming, friluftsliv- og verneområder og ferdselsårer. Videre presenteres virkemidler for bærekraftige friluftslivsanlegg, som sonering, differensiering og kanalisering. Til slutt presenteres to friluftslivsanlegg som på ulike måter har lyktes i å balansere ulike bærekraftsaspekter: Kavelvegen kultursti på Eidet i Surnadal kommune og Ånderdalen nasjonalpark på øya Senja i Troms.

Innholdsfortegnelse

<i>Forord</i>	2
<i>Sammendrag</i>	2
<i>Innledning</i>	4
<i>Friluftsliv og folkehelse</i>	5
<i>Funksjonsnedsettelse og universell utforming</i>	6
<i>Ferdselsårer</i>	7
<i>Friluftsliv- og verneområder</i>	8
<i>Virkemidler for bærekraftige friluftsanlegg</i>	9
Differensiering og sonering	9
Kanalisering	10
<i>Inspirasjonsanlegg</i>	11
Kavlvegen kultursti i Surnadal	11
Ånderdalen nasjonalpark – Innfallsporten i Tranøybotn	15
<i>Referanser</i>	19

Innledning

Norge står, i likhet med resten av verden, overfor to menneskeskapt kriser - en klimakrise og en naturkrise. Reduserte naturområder, endret arealbruk, overforbruk av jordens ressurser og utslipp av klimagasser truer både klima og natur (Norsk friluftsliv, 2022). Dette utgjør en betydelig trussel for samfunnet, da både luftkvalitet, vannkilder og grunnlaget for produksjon av materialer, mat og medisiner avhenger av en sunn natur og et stabilt klima. I tillegg finnes det positive sammenhenger mellom friluftsliv, helse og livskvalitet i Norge, hvor sunn natur og stabilt klima fungerer som viktige aktører (Miljødirektoratet, 2022). På denne måten kan natur og miljøkrisen også utgjøre en trussel mot folkehelsen.

Med utgangspunkt i natur- og klimakrisens negative konsekvenser har FN vedtatt 17 mål for bærekraftig utvikling (Regjeringen.no). Målene skal fungere som en felles arbeidsplan for land, næringsliv og sivilsamfunn frem mot 2030 (FN-sambandet, 2023a). Norges regjering og organisasjoner innen friluftsliv, miljø og naturvern, har implementert flere av disse bærekraftsmålene i deres handlingsplaner og strategier for fremtiden. Felles for disse handlingsplanene og strategiene er ønsket om å sikre tilgjengelig friluftsliv og «grønne lunger» der folk bor og å fremme naturvennlig ferdsel og friluftslivsaktivitet der det er et behov av hensyn til sårbar natur. I tillegg innebærer strategiene å styrke inkluderings- og mangfoldsarbeid, og bidra til god psykisk og fysisk helse ved å tilrettelegge for både egenorganisert og organisert friluftsliv for alle (Dåsnes, 2022; DNT, 2021; Klima- og miljødepartementet, 2018; Norsk friluftsliv, 2022)

En utfordring med disse planene og strategiene er at ulike bærekraftsmål ikke alltid er forenlig. Urørt natur og områder uten inngrep eller tilrettelegging er gunstig for miljø og natur, men vil ikke være tilgjengelige for alle. Dette setter begrensninger for en betydelig del av befolkningen, inkludert eldre, mennesker med nedsatt funksjonsevne og barnefamilier. På samme måte er universelt utformede turstier som fremmer inkludering og mangfold ikke alltid natur- og miljøvennlige, da slike stier krever større naturinngrep ettersom de må oppfylle krav om dekke, bredde, ledelinjer og stigning.

I merkehåndboka utgitt av DNT påpekes det at prinsippet om å tilrettelegge for friluftsliv skal balansere mellom å oppnå gode natur- og friluftsopplevelser for målgruppene, samtidig som man skal begrense større naturinngrep til det nødvendige minimum (DNT, 2019 a). Dette understreker viktigheten av å prioritere naturvennlig tilrettelegging som en overordnet retningslinje, samtidig som tilgjengelighet for en bred brukergruppe også må tas i betraktning. Spørsmål som da oppstår, er: Hvordan kan man balansere mellom sosial og miljømessig bærekraft i friluftsanlegg? Og er det i det hele tatt mulig å oppnå begge mål samtidig?

For å kunne svare på spørsmålene over skal innholdet i denne artikkelen redegjøre for viktige forutsetninger for bærekraftig bruk og bevegelse i naturen. Deriblant definisjoner av friluftsliv og folkehelse, funksjonsnedsettelse, universell utforming, friluftsliv- og verneområder og ferdselsårer. Videre presenteres virkemidler for bærekraftige friluftslivsanlegg. Til slutt presenteres to friluftslivsanlegg som på ulike måter har lyktes i å balansere ulike bærekraftsaspekter: Kavlvegen kultursti på Eidet i Surnadal kommune og Ånderdalen nasjonalpark på øya Senja i Troms.

Friluftsliv og folkehelse

Klima- og miljødepartementet (2015) definerer *friluftsliv* som "opphold og fysisk aktivitet naturlige omgivelser i fritiden med mål om å oppleve naturen og dens forandringer". Denne forståelsen inkluderer ikke bare ferdsel i uberørt natur, men også opphold og bevegelse i grønne, urbane områder. Det er viktig å merke seg at motorisert transport og konkurransepreget friluftsliv ikke faller inn under denne definisjonen (Klima- og miljødepartementet, 2015).

Turgåing er den mest populære friluftslivsaktiviteten blant nordmenn (Klima- og miljødepartementet, 2015; SSB, 2021). I henhold til Statistisk sentralbyrås (SSB) levekårsundersøkelse fra 2021 har hele 92,5% av befolkningen over 16 år gått tur i park eller naturomgivelser i nærheten av hjemmet og 82 % har gått fotturer i fjell, skog eller mark (SSB, 2021). Personer med nedsatt funksjonsevne deltar generelt mindre i friluftsliv sammenlignet med mennesker uten funksjonsnedsettelse. Blant disse rapporterer 40 % at de deltar mindre enn ønsket på grunn av helseutfordringer, nedsatt funksjonsevne eller hindringer i miljøet (Ramm & Otnes, 2013).

Friluftsliv er en viktig del av norsk kulturarv og nasjonal identitet, og har en dokumentert positiv effekt på livskvalitet, glede og personlig identitet (Klima- og miljødepartementet, 2015). På grunn av den positive helseeffekten har regjeringen som mål å legge til rette for økt deltakelse i friluftsliv, spesielt blant de som er mindre aktive. Dette fremgår tydelig i regjeringens handlingsplan for 2021-2025, "Bærekraft og like muligheter - et universelt utformet Norge", hvor inkludering i friluftsliv er en sentral del av visjonen om et samfunn der alle kan delta (Departementene, 2021). Regjeringen ønsker å stimulere til økt deltakelse i friluftsliv blant annet gjennom utvikling og vedlikehold av attraktive friluftsområder (Departementene, 2020).

Funksjonsnedsettelse og universell utforming

En *funksjonsnedsettelse* refererer til tap, skade på eller avvik i en kroppsdel eller i en av kroppens psykologiske, fysiologiske eller biologiske funksjoner (bufdir.no, u.å.). Dette kan for eksempel dreie seg om nedsatt bevegelses-, hørsels- eller synsfunksjon, nedsatt kognitiv funksjon eller ulike funksjonsnedsettelse på grunn av allergier, hjerte- eller lungesykdommer (bufdir.no, u.å.). Ifølge verdens helseorganisasjon lever omtrent 15% av verdens befolkning med en form for funksjonsnedsettelse, noe som gjør denne gruppen mennesker til verdens største minoritet (FN-sambandet, 2023 b).

I 2006 vedtok FNs generalforsamling en konvensjon om rettighetene til mennesker med funksjonsnedsettelse, som Norge sluttet seg til i 2007 (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013). Dette betyr at den norske stat i 2007 forpliktet seg til å følge konvensjonens prinsipper. Prinsippene innebærer at staten må iverksette passende tiltak for å sikre at mennesker med funksjonsnedsettelse, på lik linje med andre, får tilgang til det fysiske miljøet, transport, informasjon og kommunikasjon, samt andre tilbud og tjenester som tilbys allmenheten (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013). Dette inkluderer da også tilgang på friluftslivsområder og muligheten for utøvelse av friluftsliv.

Ferdselsårer

Begrepet *ferdselsåre* er en samlebetegnelse for turstier, turveier, skiløyper, sykkelstier, ro- og padleleder og leder over bre. Ferdselsårer graderes i fire kategorier ut fra vanskelighetsgrad og fremkommelighet, hvor grønn er den enkleste, etterfulgt av blå, rød og svart som er den mest krevende. Dette skal gjøre det forutsigbart for brukeren å vite om turen passer dem eller ikke.

I tillegg til de fire graderingene finnes graderingen «godt tilgjengelig», som betyr at den er enda mer tilgjengelig enn grønn gradering, og ofte er ferdssåren bedre tilrettelagt for mennesker med funksjonsnedsettelse (DNT a, 2019). Et eksempel på en godt tilgjengelig ferdssåre kan være en opparbeidet turvei med solid toppdekke og med lite stigning. Også maskinpreparerte skiløyper med lite stigning kan markeres som godt tilgjengelig. Graderingen “godt tilgjengelig” oppnår imidlertid ikke nødvendigvis alle kravene til universell utforming. Statens kartverk har utarbeidet en egen nasjonal veileder for kartlegging av tilgjengelighet i friluftslivsområder. Målet med å utarbeide en slik veileder er for å oppnå en enhetlig registrering av friluftsområder og infrastruktur over hele landet. Mer om kravene kan du lese i veilederen til Kartverket:

[Klassifisering av tilgjengelighet og universell utforming av friluftslivsområder.](#)

Ferdselsårer tilrettelegges for enklere ferdsel gjennom ulike tiltak. Turstier eller veier tilrettelegges gjennom skilting, fjerning av vegetasjon, håndtering av vann, tilpasning av terrenget, legge trappetrinn, sette opp håndtak, legge toppdekke, legge til rette for å krysse elver eller bekker og/eller sette opp gjerdeklyver/stiger eller grunder (DNT, 2019 a). Dette er tiltak som i ulik grad er nødvendig for at ferdssårer skal innfri krav til de ulike graderingene, samtidig er alle disse tiltakene inngrep i naturen og må derfor vurderes nøye før de blir benyttet.

Friluft- og verneområder

Kommuner og interkommunale friluftsråd kan sikre friluftsområder eller ferdselsårer slik at de ivaretas for fremtidig bruk. Dette betyr i praksis at områdene er sikret for allmennhetens bruk og skal både være tilgjengelige og attraktive å bruke (Miljødirektoratet, u.å. a). Gjennom ordningen "statlig sikring av friluftsområder" blir mellom 20 og 40 områder sikret for allmennheten årlig. Områder som er lett tilgjengelige og som kan brukes av mange brukergrupper, blir prioritert i ordningen (Kulturdepartementet, 2021).

I tillegg til de statlig sikrede friluftsområdene er mange vernede områder, særlig nasjonalparker og store landskapsvernområder, viktige arenaer for friluftsliv (Kulturdepartementet, 2021). Norges viktigste verneformer på land er nasjonalparker, landskapsvernområder og naturreservat. De ulike verneformene er etablert for å ta vare på verdifull natur og dyreliv i ulik grad (Miljødirektoratet, u.å. b).

Hvert verneområde har sin egen verneforskrift som regulerer aktivitet og hvilke tiltak som kan gjennomføres innenfor verneområdet. Det er for eksempel et mål at flest mulig skal kunne oppleve nasjonalparkene innenfor de rammene verneforskriftene setter, likevel er det begrenset hvor mye tilrettelegging som kan gjøres innenfor vernegrensene, uten at dette går ut over verneverdiene. I mange verneområdene vil ikke etablering av universelt utformede turveier være gjennomførbart i selve verneområdet på grunn av verneforskriftene. Tilrettelegging kan derimot være mulig i områdets ytterkant og nærområde (Kulturdepartementet, 2021).

Virkemidler for bærekraftige friluftsanlegg

Kunnskap om funksjonsnedsettelse, universell utforming, tilrettelegging, bærekraftsmål og natur- og miljøhensyn har en betydning for hvordan og i hvor stor grad man tilrettelegger for ferdsel. Hvilke deler av naturen som skal skjermes for ferdsel og bruk, og hvilke deler som bør gjøres kjent og tilgjengelig, avhenger både av sosiale inkluderingsforhold og hensyn til natur og miljø. Virkemidler for å ivareta både natur- og miljøverdier og sosiale verdier kan være differensiering, sonering og kanalisering.

Differensiering og sonering

I mange tilfeller brukes begrepene sonering og differensiering om en annen. Sonering brukes ofte i sammenheng med geografisk avgrensede områder, for eksempel i statlig sikrede friluftsområder eller nasjonalparker. *Sonering* handler om å dele friluftsområder opp i ulike soner og vurdere hvilke og i hvor stor grad de ulike sonene skal skjermes eller tilrettelegges (Miljødirektoratet, 2019 a). At det finnes soner i friluftsområder med ulik grad av tilrettelegging, er viktig både av hensyn til naturen og brukerne av naturen (Miljødirektoratet, 2019 b). I en sone kan man ha et differensiert nettverk av ferdselsårer; enkle stier der bare litt vegetasjon er ryddet, merkede turruter med klopper og gangbaner og turveger som er tilgjengelig med rullestol og hvit stokk. *Differensiering* handler om de spesifikke tiltakene man gjør for å gi et slikt differensiert tilbud i en sone (Miljødirektoratet, 2019 a).

Vanligvis er friluftslivsområder nær bebyggelse eller større turutgangspunkt mest tilrettelagt eller universelt utformet, mens turutgangspunkt eller friluftslivsområder i rurale områder ofte er mindre tilrettelagt eller universelt utformet. Likevel er det ønskelig med variasjon av soner med ulik tilrettelegging både i urbane og rurale områder, for å kunne tilby ulike opplevelser til befolkningen (Miljødirektoratet, 2019 a). En av de viktigste årsakene for at nordmenn driver med friluftsliv er opplevelsen av fred, frisk natur og å komme seg bort fra støy og forurensning. Derfor er det essensielt å beholde friluftsområder med minimal tilrettelegging (Klima- og miljødepartementet, 2015). Samtidig vil mangel på tilrettelegging skape barrierer og muligens kunne ekskludere mennesker med funksjonsnedsettelser som ønsker å delta i friluftslivsaktiviteter (Ramm & Otnes, 2013). Dette understreker viktigheten av tilrettelagte og universelt utformede friluftsområder.

Det er viktig å erkjenne at jo mer omfattende tilrettelegging man velger å iverksette, desto større inngrep, og mulig risiko, kan det utgjøre for natur og økosystemer. I områder hvor man har mulighet for å lage universell utforming eller god tilgjengelighet, uten store inngrep i naturen, bør tilrettelegging vurderes og prioriteres, slik at personer med funksjonsnedsettelser ikke alltid blir henvist til små soner og ytterkantene av naturområdene (Miljødirektoratet, 2019 b).

Kanalisering

Å *kanalisere* betyr at man styrer friluftslivsaktiviteten i en bestemt retning. Dette er nyttig å ta i bruk dersom man ønsker å lede turgåere bort fra miljømessig sårbare områder, eller for å unngå at en sti blir tråkket uforholdsmessig stor i landskapet (Miljødirektoratet, 2019 a). Kanalisering gjøres på to ulike måter:

Legge om turstien: Dersom man ønsker å lede turgåere bort fra sårbare områder kan man vurdere å legge om turstien til et område som ikke er sårbart (Miljødirektoratet, 2019 a). Et eksempel kan være å legge om en sti på grunn av at den ligger i et viktig hekkeområde for en eller flere fuglearter.

Forebyggende tiltak på turstien: Dersom man ønsker å forebygge eller "behandle" unødvendig stor slitasje eller uforholdsmessig brede stier kan man også velge å kanalisere ferdselen (Miljødirektoratet, 2019 a). Et eksempel er at man har ei myr, våtmark eller et "svakt" punkt i stien som stadig er vått; her trår turgåere stien bredere fordi de ønsker å unngå å bli våte eller sølete. Som tiltak for å kanalisere ferdselen kan man legge ned en gangbane, sti eller trapp i tre, stein eller grus, over eller rundt området, slik at turgåerne slutter å tråkke ut stien i bredden.

Inspirasjonsanlegg

To friluftsanlegg som på ulike måter har lyktes i å balansere ulike bærekraftsaspekt er Kavlvegen kultursti på Eidet i Surnadal kommune og Ånderdalen nasjonalpark på øya Senja i Troms. Kavlvegen kultursti har klart å kombinere kulturminneforvaltning, sosial bærekraft og naturhensyn. Ånderdalen nasjonalpark har klart å gi de besøkende av den universelt utformede turstien en følelse av å være i nasjonalparken selv om de aldri krysser nasjonalparkgrensa.

Kavlvegen kultursti i Surnadal

Skjult i myra på Eidet i Surnadal kommune ligger ett verdifullt kulturminne - en kavlveg som er datert til år 1160 e.Kr. Før fungerte kavlevegene som ferdselsårer for å komme seg tørrskodd over de norske myrene. I september 2023 åpnet et nytt kavlveg- og turstianlegg på ca 3,2 kilometer. Det nye anlegget, Kavlvegen kultursti, tar inspirasjon av den gamle kavlvegen som ligger begravd i myra. Med en naturvennlig tilnærming og modifiserte konstruksjonsprinsipp fra et fredet kulturminne, er anlegget tilgjengelig for alle. Målet med Kavlvegen kultursti er at alle besøkende skal kunne komme tett på natur og fjell og kjenne lukten av myr og lyng.

Figur 1: Luftfoto som gir oversikt over kavlveg-anlegget. Foto: Lediard Foto.

Hva er en kavlveg?

En kavl er en stakk som er enten rund, kløyvd eller bearbeidet. Kavlevegene eller kavlebroene er konstruksjoner som bygges av kavler som ligger tett inntil hverandre, enten på tvers av eller i ferdselsretning, direkte på terrenget. Ofte består veiene av to lag med kavler, hvor de nederste kavlene ligger på tvers og de øverste ligger på langs. Man kan finne gamle og godt bevarte kavleveger i myrområder, på grunn av de sure og oksygenfattige forholdene som gjør at treverket holder seg lenge (Smedstad, 1988).

Figur 2: Rekonstruert tradisjonell kavlveg. Foto: Anne Lise With Vullum

Stiens utforming

Kavlvegen kultursti er et samarbeid mellom Surnadal kommune og Nordmørsmusea, med støtte fra Riksantikvaren, Miljødirektoratet og Møre og Romsdal fylkeskommune. Raymond Sauvage ved NTNU Vitenskapsmuseet har sørget for arkeologiske undersøkelser. I tillegg har skoleelever, friluftsrådet, et bachelorkull i tradisjonshåndverk ved NTNU, frivillige lag, organisasjoner og enkeltpersoner bidratt med dugnadsarbeid. Anlegget består av en gruset sti på 2 kilometer, en modernisert kavlgveg som er rullestolvennlig (Surnadalskloppa) på omtrent 1 kilometer samt en tradisjonelt rekonstruert kavlgveg på omtrent 200 meter.

Figur 3: Rullestolbruker i vegkryss på rullestolvennlig kavlgveg. Foto: Anne Lise With Vullum.

Friluftsområdet ligger nær kommunesentrum og har to ankomster via FV. 670. Den rullestolvennlige kavlgvegen (Surnadalskloppa) kan man gå og trille direkte inn på fra HC-parkering på Galtmettet. Surnadalskloppa er 90 cm bred, har små sidekanter slik at hjul ikke triller utenfor og man kan orientere seg med stokk, samt flere møteplasser for rullestol og barnevogn. Den rullestolvennlige moderne kavlgvegen har fått navnet Surnadalskloppa og er et fleksibelt byggesett som kan leveres på bestilling fra Bøfjorden Sag AS. Konseptet er utviklet av Torgeir Leivdal ved Nordmørsmusea med utgangspunkt i arkeologiske undersøkelser funnet i samarbeid med NTNU Vitenskapsmuseet og arbeidet med å rekonstruere den gamle kavlgvegen. Byggesettet i ubehandlet furu består av lengder på 4m med toppdekke, tverrstokker og sidekanter og kan monteres uten bruk av spiker.

Fra Åsen bygdemuseum har man ankomst via en grussti som slynger seg gjennom idyllisk furuskog i sløyfe rundt et myrområde, frem til sentrum av turstien. Langs grusstien er det flere møteplasser med tømmerbenker laget av ungdomsskoleelever. Grusstien har i enkelte partier stigningsgrad som ikke tilfredsstillt kravet til universell utforming, men man kan fint trille barnevogn her. Det finnes ulike typer rullestoler og ingen rullestolbrukere er like. Flere velger derfor å ta seg frem med rullestol på de flate partiene av grusstien og returnerer tilbake til HC-parkeringen.

Den rekonstruerte kavlgvegen som er laget med håndmakt på tradisjonelt vis egner seg ikke for rullestolbrukere og barnevogner, da den er grov og ujevn. Det er satt opp store infotavler med kart-foto og beskrivelser ved begge ankomstene. De ulike delene av turstien er markert med kartsymboler som viser hvor det er egnet for rullestol, hvilke deler av stien som er rekonstruksjon av fredet kulturminne, Surnadalskloppa og grussti.

Figur 4: Rullestolbruker med elektrisk rullestol på gruset sti. Anne Lise With Vullum.

Korteste veg til hvilebua er også angitt på retningsskilt fra begge ankomster. Man kan velge å gå en kort rusletur eller bruke flere timer og få med seg alt.

I hjertet av turstien, ved Lomtjønna, ligger en stor rullestolvennlig hvilebu som også er bygget i tradisjonshåndverk. Her møtes den rekonstruerte kavlvegen, den moderniserte rullestolvennlige kavlvegen og den grusede turstien, og i nærheten ligger også det fredede kulturminnet gjemt i myra – kavlvegen fra 1160 e.kr. Foran hvilebua er det bygget et rullestolvennlig oversiktsplatå. En lavere skråstilt infotavle om kavlveg og utvikling av Surnadalskloppa er plassert her.

Figur 5: Luftfoto av hvilebu og kavlveg under konstruksjon. Foto: Anne Lise With Vullum

Natur og miljøhensyn

De inngrepene som er gjort i naturen som følge av etableringen av kavlvegen og grusstien er forsøkt gjort på minst mulig naturbelastende måte. Kavlvegen er konstruert av ubehandlede stokker for å beskytte den sårbare myren. Alt er bygget med lokalt tømmer og er stokk for stokk dratt for hånd og bygget meter for meter på myra. Det forventes at kavlvegen vil ha lang levetid og kreve lite vedlikehold på grunn av konserveringsforholdene i myra, som gir svært lite råteproblematikk. Lite forventet vedlikehold og lang levetid gjør at Kavlvegen kultursti med sin byggingsmetode utsetter naturen for færre og mindre inngrep enn mange andre friluftslivsnett. En kavlveg ligger og flyter på vegetasjonen, men blir overvokst av myra uten å forurense når bruken opphører.

I arbeidet med den gruslagte stien har det også vært fokus på natur og miljø. Den gruslagte stien er bygget med mini-maskiner og spesiallaget utstyr for å unngå skade på naturen. Her er traseen lagt over lyng og i svinger mellom furutrær ved siden av myrene. Man har bevisst unngått å felle trær, både for å skåne naturen, men også av estetiske hensyn. Naturopplevelsen og tilhørigheten til naturen forsterkes når man unngår overdreven tilrettelegging. I tillegg har det vært stort fokus på å arbeide med utkjøring av masser til grusstien i tidsvindu med tørt vær. Selv om dette har påvirket effektiviteten har det sørget for at det ikke er blitt laget stygge sår i naturen i løpet av arbeidsprosessen.

Figur 6: Gruset sti med myk linjeføring mellom trær. Hvilebenken på bildet er laget av ungdomsskoleelever ved Surnadal barne- og ungdomsskole. Foto: Anne Lise With Vullum.

Balansen mellom natur, miljø og sosial bærekraft

Selv om hele Kavlvegen Kultursti på grunn av myrens sårbare naturforhold ikke oppfyller kravene om universell utforming, er den gjort så tilgjengelig som mulig og den representerer god balanse mellom hensynet til sårbare omgivelser, inkluderende friluftsliv og kulturminneforvaltning. Både prinsippet om differensiering og kanalisering er innlemmet i utformingen av stien.

Kanaliseringen legger godt til rette for bevaring av myra. Kavlvegen fungerer som en tydelig veiviser over det myrete kulturlandskapet. Den solide strukturen og tydelige plassering i terrenget motvirker besøkenes ønske om å trække i de våte myrene. Dette bevarer det skjøre økosystemet i myra og hindrer dannelse av nedtråkkede områder som gradvis kan ødelegge for stiens naturlige skjønnhet. Kanaliseringen bidrar også til å bevare det fredede kulturminnet ved at besøkende ikke krysser fredingssoner i terrenget. Samtidig er valget av kanaliseringsunderlag/overflate – en rullestolvennlig kavleveg - et godt valg. Dette valget tar hensyn til behovene til rullestolbrukere, da mange andre underlag, de grove restaurerte kavlevegene eller steinheller, kunne ha begrenset deres mulighet for deltagelse.

Figur 7: Rullestolbruker som triller på rullestolvennlig kavleveg. Foto: Anne Lise With Vullum.

Kavlvegen gir også besøkende et differensiert tilbud. Den rekonstruerte gamle kavlvegen muliggjør en autentisk opplevelse for de som søker atmosfæren av gamle kavlveger. Den moderne rullestolvennlige kavlvegen legger til rette for at så mange som mulig skal få oppleve det historiske kulturminnelandskapet. Denne differensierte tilnærmingen tilbyr ulike opplevelse for de besøkende ut fra interesser og behov.

Avsluttende betraktning

Til slutt er det viktig å påpeke at kavlvegen kultursti ikke har hatt som hovedfokus å forsøke å imøtekomme kartverkets strenge kriterier for universell utforming. Kavlvegen kultursti er tilrettelagt og styrt av ressurser med flere fokusområder enn bare universell utforming. Dette gjør at kartverket graderer turen som «rød». Likevel oppleves anlegget som et meget godt eksempel på hvordan man kan løse noen av de utfordringene og spørsmålet som stilles innledningsvis i denne veilederen; *Hvordan skal vi balansere friluftsanlegg mellom sosial og miljømessig bærekraft? Kan det være mulig å oppnå begge mål samtidig?* Kanskje er Kavlvegen Kultursti fasiten på bærekraftig tilrettelegging i friluftslivet – få mest mulig ut av minst mulig inngrep!

Ånderdalen nasjonalpark – Innfallsporten i Tranøybotn

Ånderdalen nasjonalpark ligger på den sørlige delen av øya Senja i Troms. Nasjonalparken ligger i Senja kommune, som i 2021 ble en nasjonalparkkommune. Nasjonalparken rommer et unikt naturområde med opprinnelig kystfuruskog, bjørkeskog og et fjell- og fjordlandskap som er karakteristisk for de ytre delene av Troms.

Verneformålet til Ånderdalen nasjonalpark er å bevare naturmiljøet med dyre- og planteliv samt samiske og andre kulturminner. Området skal kunne brukes til reindrift, muliggjøre naturopplevelser og tilrettelegge for tradisjonell og enkel friluftslivsaktivitet. Et av hovedfokusene i nasjonalparken er å kanalisere ferdsel bort fra sårbare områder.

Prosjektets oppstart

På nesten alle sider av Ånderdalen nasjonalpark finner man bosetting, dette gjør at nasjonalparken har flere innfallsporter og startpunkt med parkering, informasjonsskilt, rasteplasser og turstier. Hovedinnfallsporten er ved Tranøybotn. Utviklingen av denne innfallsporten startet allerede for 10 år siden, med formålet om å ivareta nasjonalparkens verneverdier samtidig som man ønsket å gjøre nasjonalparken tilgjengelig for alle.

Det var NFU Senja som i 2012 inviterte nasjonalparkforvalter med på foreningstur for å vise hvor lite tilgjengelig nasjonalparken var for mennesker med nedsatt funksjonsevner. Nasjonalparkstyret vedtok da å starte opp et prosjekt med en bredt sammensatt styringsgruppe bestående blant av NFU Senja, Troms og Finnmark fylkeskommune, Senja kommune (ved oppstart var det Tranøy kommune som er en av de fire kommunene som ble slått sammen til Senja kommune i 2020), Statskog, Grunneierlaget i Tranøybotn og Midt-Troms friluftsråd.

Prosjektet var i hovedsak et tilretteleggingsprosjekt, men hadde også mål om å være et skjøtselstiltak. Man så allerede ved oppstarten av prosjektet en markant økning i besøkende og det var i ferd med å utvikle seg mye slitasje på den brukte stien innover mot nasjonalparken. Med kanalisering som hovedtiltak var ønsket med innfallsporten å gi besøkende en følelse av å være i selve nasjonalparken selv om de ikke krysser nasjonalparkgrensa, og å lede ferdselen til robuste områder som tåler ferdsel.

Figur 8: Besøkende på den universelt utformede stien. Foto: Ingve Birkeland

Innfallsportens utforming

Fra parkeringsplassen i Tranøybotn er det etablert en universelt utformet sti, i tillegg til HC parkering og HC toalett. Fra parkeringen strekker den 2 meter brede universelt utformede grusstien seg omtrent 2 kilometer inn mot nasjonalparkens grense. Langs stien er det satt opp hvilebenker omtrent hver 500 meter og flere informasjonsskilt som gir innsikt i nasjonalparken og omgivelsene man befinner seg i.

Etter omtrent 1 kilometer på den universelt utformede stien finner man et besøkspunkt med bål plass, benker, toalett og en ny arkitekttegnet gamle som fungerer som en åpen dagsturhytte. Ved dette besøkspunktet har man fin utsikt over Vadnesmyra naturreservat. Her er det også satt opp et vedskjul hvor turgåerne kan forsyne seg med ved til bål brenning; dette er et tiltak for å unngå at de gamle verneverdige furutrærne i området blir bålved.

Figur 9: Bål plass og benker med utsikt over Vadnesmyra naturreservat, og dagturgammen Álddovuopmi ved besøkspunktet. Foto: Ingve Birkeland.

I tilknytning til den universelt utformede stien er det etablert en rundløype som fører opp til et utkikkspunkt på Grunnvågfjellet. Ved utkikkspunktet er det satt opp en gapahuk og bål plass med benker hvor man kan nyte utsikten innover Ånderdalen. Denne rundløypen er ikke universelt utformet, men er en godt tilgjengelig sti med klopper og segmenter som er dekket med kokosmatter overlatt med furuflis. Sommeren 2023 ble det ansatt verter ved besøkspunktet på den universelt utformede stien, for å få flest mulig til å ta i bruk rundløypen.

Figur 11: Gapahuk ved utkikkspunktet på Grunnvåg fjellet med utsikt over Ånderdalen. Foto: Ingve Birkeland

Balansen mellom natur, miljø og sosial bærekraft

Innfallsporren i Tranøybotn har lyktes med både sonering og kanalisering. Da prosjektet om en ny universell utformet og naturvennlig sti startet var det omtrent 20% økning av besøkende hvert år, og stien gikk i myr-/grunnlendt terreng. På grunn av stiens utforming og den økende turismen ble stien tråkket bredere og bredere, og på de verste stedene var bredden på stien over 50 meter. Da det ble vedtatt at en ny universell utformet sti skulle etableres ble det gjennomført en sårbarhetsvurdering av flere alternative traseer - inkludert det som da var den eksisterende stien. Nasjonalparkstyret vurderte altså hvilke soner av nasjonalparken og området rundt som var best egnet for en universell utformet sti som kunne ta imot større mengder turgåere.

Det er viktig å merke seg at på grunn av vernereglene i nasjonalparken ligger hele den nye universell utformede stien utenfor grensene til nasjonalparken. Dette har nasjonalparkstyret sammen med styringsgruppen gjort med hensikt å redusere ferdselen inn i selve nasjonalparken, hvor naturen og det biologiske mangfoldet er skjørt. Om dette har fungert - å redusere ferdselen i selve nasjonalparken - er vanskelig å vite. All tilrettelegging av områdene øker ferdsel og det kan derfor tenkes at til tross for tilrettelegging utenfor nasjonalparken har ferdselen i selve nasjonalparken også økt.

For å få et bedre bilde av de besøkendes bruksmønster av nasjonalparken ble det i sommeren 2023 satt opp flere ferdselstellere lang stiene, målingene er i skrivende stund ikke lest av enda, men det kan bidra til å forstå bruken av de ulike typene stier og hvor mange besøkende som faktisk er innom de ulike områdene i løpet av en sesong. Slike data kan bidra til å finne ut hva som fungerer og hva som ikke fungerer og bidra til at nasjonalparkstyret kan utvikle et enda bedre tilbud som tar hensyn til både sosial og miljømessig bærekraft i fremtiden.

Figur 12: På rundløypen som ikke er universelt utformet er det lagt kokosnett overlatt med furufлис og klopper for å gjøre stien mer robust for økt ferdsel. Foto: Ingve Birkeland

Videre arbeid mot et enda bedre anlegg

I arbeidet om å lage en universelt utformet sti ved innfallsporten i Tranøybotn har fokuset til nå vært på tilgjengelighet, stigningsgrad og ledelinjer. For å gi de besøkende et enda bedre tilbud og gjøre parken tilgjengelig for enda flere besøkende jobber nasjonalparkstyret nå med å få på plass en app som kan lese opp teksten som står på informasjonsplakatene langs stien. Nasjonalparkstyret er også i dialog med Miljødirektoratet for å få punktskrift på informasjonsskiltene som står langs stien.

I tillegg jobbes det med å få på plass en god driftsform av innfallsporten. Senja kommune har blitt nasjonalparkkommune og har rustet opp parkeringsplassene med toalett og avgiftsbetaling. Nasjonalparkstyret får midler fra Miljødirektoratet, men dette er i hovedsak skjøtselmidler og midler til tilrettelegging eller til investeringstiltak. Nasjonalparkstyret har ikke mottatt midler til drift, men håper å få dette i 2024.

Referanser

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013) Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne.

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf

Bufdir (u.å.) Likestilling av personar med funksjonsnedsetjing.

<https://www.bufdir.no/likestilling/funk/>

Departementene (2021) Bærekraft og like muligheter – et universelt utformet Norge.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/51369fe60a0240e4bbd554c54310048d/no/pdfs/handlingsplan-for-universell-utforming.pdf>

Departementene (2020) Sammen om aktive liv – handlingsplan for fysisk aktivitet 2020-2029.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/43934b653c924ed7816fa16cd1e8e523/handlingsplan-for-fysisk-aktivitet-2020.pdf>

DNT (2019 a) Merkehåndboka - tilrettelegging og synliggjøring av turruter.

https://www.merkehandboka.no/wp-content/uploads/2023/04/DNT_Merkehandbok_2019.pdf

DNT (2021) Bærekraftstrategi 2021-2030. [https://s3-eu-west-](https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/turistforeningen/files/24c506ccc9aa1178962a9c45282136467b47bdc5.pdf)

[1.amazonaws.com/turistforeningen/files/24c506ccc9aa1178962a9c45282136467b47bdc5.pdf](https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/turistforeningen/files/24c506ccc9aa1178962a9c45282136467b47bdc5.pdf)

Dåsnes (2022) Friluftsliv – stien til bærekraftig livsstil?

<https://www.friluftsråd.no/b/14314/friluftsliv-stien-til-baerekraftig-livsstil>

FN-sambandet (2023 a) FNs bærekraftsmål. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>

FN-sambandet (2023 b) konvensjon om rettigheter til personer med nedsatt funksjonsevne.

<https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/konvensjon-om-rettighetene-til-personer-med-nedsatt-funksjonsevne>

Klima- og miljødepartementet (2015) Friluftsliv – natur som kilde til helse og livskvalitet

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-18-20152016/id2479100/?ch=3>

Klima- og miljødepartementet, (2018) Handlingsplan for friluftsliv.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/ce805bbda07b40d184115b512d1c0de0/t-1564.pdf>

Kulturdepartementet (2021) Bærekraft og like muligheter – et universelt utformet Norge.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/51369fe60a0240e4bbd554c54310048d/no/pdfs/handlingsplan-for-universell-utforming.pdf>

Miljødirektoratet (2019 a) Plan for friluftslivets ferdselsårer.

<https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1292/m1292.pdf>

Miljødirektoratet (2019 b) Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv.

<https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1326/m1326.pdf>

Miljødirektoratet (2022). Natur og friluftsliv.

<https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/for-myndigheter/klimatilpasning/klimatilpasning-i-sektorer/natur-og-friluftsliv/>

Miljødirektoratet (u.å. a) Statlig sikrede friluftsområder.

<https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/friluftsliv/statlig-sikrede-friluftslivsomrader/>

Miljødirektoratet (u.å. b) Norges verneområder.

<https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/vernet-natur/norges-verneomrader/>

Norsk friluftsliv (2022) Årsmøteresolusjon: Et bærekraftig friluftsliv fram mot 2030.

<https://norskfriluftsliv.no/arsmoteresolusjon-et-baerekraftig-friluftsliv-fram-mot-2030/>

Ramm, J. & Otnes, B. (2013) Personer med nedsatt funksjonsevne. (SSB Rapport 8/2013).

Statistisk sentralbyrå. <https://www.ssb.no/helse/artikler-og-publikasjoner/attachment/99595?ts=13d1b366718>

SSB (2021) Idrett og friluftsliv, levekårsundersøkelsen. <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/idrett-og-friluftsliv/statistikk/idrett-og-friluftsliv-levekarsundersokelsen>

Universell utforming (u.å.) Universell utforming av uteområder - krav og anbefalinger.

https://universellutforming.no/uploads/s6zs3bpT/Uteomrder_krav-og-anbefalinger_WEB.pdf

Smedstad, I. (1988). Veier i myr. *Spor – fortidsnytt fra midtnorge*. 3 (1), s. 8-12.